

Forián Szabó István

Áthallások

Tudomány-e a pszichoterápia? És ha ... , akkor miféle?¹

E cikk tulajdonképpen idézetfüzérnek készült, egyfajta családterápiás "olvasónaplónak". Egymástól távolosó szerzők kerültek így egymás mellé, közös nevezőjük csupán annyi, hogy - a szerző olvasata szerint - valamennyien a gondolkodás és a valóság viszonyáról elmélkednek. Márpedig a családterápiás paradigma - legalábbis a hagyományos orvosi gondolkodáshoz képest - e viszonylat radikális újragondolására kényszerít (elég ha csupán a diagnózis szerepére, leginkább kritikus újraértékelésére utalunk a családterápiában). Az idézetfüzérrel aztán kiderült, hogy fő mondanója igen hasonlatos a hermeneutikus filozófia állításaihoz. A cikk így mostmár erről is szól.

Az itt sorakozó, alkalmasint ezredéves "áthallások" csupán felerősítik a régi-új gondolatot: ami igazán értékes az újban, az, még ha búvópataként is, kezdetektől fogva kísérti történetünket ...

"... azt a szomorú tényt kell megállapítanunk, hogy a mögöttünk lévő közel ötven évnyi szorgos munkálkodás, több milliárdnyi tudós hozzájárulása és közreműködése a heurisztikus fogalmak több százra rúgó színes választékát teremtette meg, ámde - mily sajnálatos ! - ezek között nincs egyetlen egy, amelyik valóban a "fundamentális" igazságok méltóságára emelkedett volna.

Ma már teljesen nyilvánvaló, hogy a pszichológia, a pszichiátria, az antropológia, a szociológia és az ökonómia fogalmainak nagy része tökéletesen leszakadt a fundamentálisnak tekinthető tudományos igazságok rendszeréről." (BATESON, 1972)

E szomorú ténymegállapítás Gregory Batesontól származik. Abban a gyűjteményes tanulmánykötetében szerepel, melyben harmincöt évnyi munkálkodására tekint vissza, mintegy madártávlatból summázva tudományos kutatómunkájának motívumait, céljait és eredményeit. (A vaskos tanulmányfüzérben szerepelnek - többek között - a palo alto-i évek kutatási eredményei, a híressé vált "double bind" elmélete, a schizophren kommunikációról szóló cikkek, stb.) Nem kell őt bemutatni: amellet, hogy a kommunikáció- és rendszerelméleti paradigma szellemi atyjának tekinthető (és így a családterápiás paradigma egyik szellemi atyjának is), az elmúlt több mint fél évszázad viselkedéstudományának legnagyobb hatású, szemlélet- formáló (vagy épp szemlélet-fordító) teoretikusa. Szavai kemények, figyelmeztetőek és elgondolkodtatóak mindazok számára, akik abban a meggyőződésben élnek, hogy szakmájuk - itt: a pszichoterápia - művelése közben "tudományos alapokon" állnak. Ráadásul egy olyan véderőmű falai közé szorulva, melynek résein- repedésein keresztül popularizált, spiritizta, parapszichológikus, bazári és egyéb áltudományos misztifikációk tömege zúdul be közéjük; amikor e magukhoz képest is ellenőrizhetetlen misztifikációk inváziójával szemben szintúgy helyt kéne állniuk. A Bateson által nagyon is vállalt kollegialitás azonban nem jelenti azt, hogy kemény ítéletét visszavonná, sőt. Ez a kiindulópontja. Egész munkásságát a tudományos érvényesség meg- vagy visszaszerzésére tett kísérletnek tekinti, egyfajta "hídemelésnek":

"Pszichiátriai kollégiumaimnak és az itt szereplő gondolatoknak központi (jöllehet általában implicit)

témája egyfajta hídemelés: a viselkedés tapasztalati tényanyaga és a tudományos-filozófiai "fundamentumok" közötti kapcsolat megteremtése." (BATESON, 1972)

E hídverés nyomán (és szinte nyomban) egy egész pszichoterápiás vonulat vagy korszak veszi világhódító kezdetét; a családterápiás szemléletmód, vagy általánosságban az emberi viselkedés rendszer-szemléletű megközelítésének szükségessége azóta közhellyé vált (alkalmasint szürkült, dogmatizálódott, előítélesedett, stb.), ugyanakkor távolról sem mondható, hogy ellentmondásmentesen "integrálódott" volna akár szűkebb szakterületünk rendszerébe; és még kevésbé mondható, hogy az eredeti bateson-i problémára megnyugtató és "végérvényes" választ adott volna. Jóllehet, nem is adhatott: a bateson-i *szellemi ökológia* ismeretelméleti rendszerében a végérvényesség bizonyára elfogadhatatlan (avagy értelmezendő) kategória. Akárhogyan is, a fent idézett eredeti probléma ma is érvényes, fennáll, és elevenen "működik" (működtet minket). A családterápiás gyakorlat során talán még elevenebben és zaklatóbban, mint egyéb, nagy hagyományú és jobban intézményesedett eljárasmódok esetében; ami távolról sem jelent annyit, hogy az, amiről itt szó van, az *bármilyen* terápiás vagy pszichoterápiás beavatkozás esetén ne lenne probléma. Sőt. Hasznos lehet ezért - mielőtt rátérnénk e cikk voltaképpen témájára, a családterápiás gyakorlatban implikált válaszokra - eltűnődni: hogyan állunk *mi magunk* ezen első olvasatban elvontnak látszó problémával, megjelenik-e vajon, miként éljük át mindennapi, itt-és-most folytatott terápiás munkánkban?

A probléma elevevése

Úgy gondolom, a "probléma" nagyon is bőrünkön-tapasztalt, konkrét és mindennapi; ha érzékeljük, ha nem, nap-mint-nap megküzdünk vele. Távolról sem terápiás-pszichoterápiás tevékenységünk tudományos, vagy épp társadalmi elfogadtatására, érvényesítésére gondolok; ez halad a maga útján, úgy, ahogy. Ám ennél intímebb szférában lep meg újra, s újra minket: abban a két- vagy többszemélyes helyzetben, amikor emberi sorsok, családi drámák égetően konkrét és felelős részesei leszünk, *valóságos* helyzetek *valóságos* résztvevői (tanúi és alakítói), akiknek - vállalásukból következően - *hitelesen és érvényesen* tudniuk kellene valamit, valami garantáltan megbízhatót, hiszen ebben a hitben és elvárásban keresnek fel minket. Ilyenek vagyunk-e? Hiteles-e, érvényes-e, amit a valóságról -konkrét emberek konkrét valóságáról- tudunk, feltételezünk, és előfeltevéseink jegyében akár evidensen teszünk? Amikor konzekvenciák láncolatát elindítva diagnosztizálunk, kicsi és nagy testi és lelki kúrákat indítunk el, amikor klienseinket a róluk szóló (vagy épp rájuk húzott) konstrukcióink, értelmezéseink hálójába bonyolítjuk? És ha - az emberről szóló ismereteink korlátozottságának tudatában - be merjük vallani, hogy ismereteink, előfeltevéseink, konstrukcióink tán vannak, ám a valóság egy kicsit (vagy nagyon) mindig másmilyen, és hogy milyen is, az mindig csak *később* fog kiderülni - vagyishogy tudásunk *szigoruan tudományos* (akár előre jelezhető) érvényességéről, hitelességéről végülis fogalmunk sincs, mi több: *nem is lehet* ... nos, akkor elérkeztünk felvetett problémánk azon elevevéseéhez, amiről itt szó van, s amiről a mindennapi gyakorlat intézményessége mögött hajlamosak vagyunk elfeledkezni. Az a szomorú tapasztalat mondatja ezt, hogy a szigorú tudományosság állig gombolt fehér köpenyegéről minduntalan kiderül: jószerével nem egyéb álcánál, kétes búvóhely csupán, e nagyon is személyes kérdések garmadája elől.

Milyen megoldást ajánl Bateson a "viselkedés tapasztalati tényanyaga" és a "fundamentumok" között támadt repedések (vagy szakadékok) betömésére, milyen természetű az általa épített híd? Mennyire új és előzmények nélküli (vagy fordítva: régi és hagyományozott) a problémára adott válasza, vagy maga a felvetett probléma? Aztán: hogyan "működik", hogyan használhatjuk az ajánlott hidat a

gyakorlatban? Végül: hogyan illeszkedik e tudásforma az emberről és a világról való tudásunk globális rendszerébe - ha annak akár hétköznapi, akár teoretikus (tudományos-filozófiai) síkjain próbáljuk elhelyezni?

Nyilván túl sok ez a kérdés a kimerítő és rendbe-szedett válaszadáshoz; e tanulmány mégis az efféle kérdésekre próbál, ha nem is válaszolni, csupáncsak rezonálni: különböző, térben-időben távoleső szerzőktől származó (és jobbára esetleges) "áthallások" révén elhelyezni a családterápiás módszert (és főként gyakorlatot) a mindennapi munkálkodás színes, ellentmondásos, olykor kaotikusnak tűnő dzsungelében.

Ehhez először a bateson-i "szakadék" természetrajzát kell szemügyre vennünk, hogy jobban értsük az elrugaszkodási pontokat, azokat a bázisokat, ahol egy "híd" pillérei megvethetők. Ezután egy, a rendszer-paradigmát talán legradikálisabban, legkonzekvensebben képviselő modell, a milánói iskola nyomdokain haladva kíséreljük meg az "átkelést", s ebben *G. Cecchin* néhány gondolatát hívjuk segítségül; az ő közérthető-gyakorlatias problémafelvetései mögött mindig elmélyült teoretikus-tudományfilozófiai megfontolásokra számíthatunk.² *Bertrand Russel*-nak (bár maga talán nemigen gondolhatott erre) "lett" mégis köze a családterápiás (ill. kommunikációs) elmélet alakításához, a logikai típusokról szóló teóriájára gyakran hivatkoznak; itt - nem véletlenül - a *"Miszticizmus és logika"* c. esszéjének néhány gondolata segít az az áthallások kiterjesztésében. *Hérakleitosz* magvas és talányos mondatai végképp nem tekinthetők a családterápiás irodalom forrásainak; végezetül a filozófiai hermeneutika - mint átfogó igényű teoretikus bázis - jelentőségéhez és eredményeihez képest tulságosan is szerényen szererpel itt - holott úgy gondolom, akár "magunkra ismerhetnénk" az általa nyújtott tükörben.³ (E vonatkozást - nevezetesen a pszichoanalitikus terápia hermeneutikus értelmezhetőségét - illetően csupán utalnék itt *Szummer Csaba* alapos igényű elméleti tanulmányaira. (SZUMMER, 1990, 1992)

Bateson hídjá:a szellemi ökológia

Közismert, hogy *Bateson* a "hídemeléshez" szükséges kötő- és szerkezeti elemeket elsősorban a kommunikációs- és rendszerelméletből (kibernetikai elméletből) "hozta". Anélkül, hogy belebonyolódnánk ezen forrásvidékek taglalásába, talán érdemes idéznünk azt a pillanatot, amikor - saját visszaemlékezése szerint - "ráébredt" a kommunikációs paradigma egyik központi fogalmának, a *kontextus* fogalmának jelentőségére. Az a pillanat volt ez, amikor - palo alto-i pszichiáter hallgatóinak ostromló kérdései kapcsán - azon kellett elgondolkodnia, miről is beszél egyfolytában, miben áll az ő "tudománya".

"Több nekifutással próbáltam válaszolni; meg kell mondani, nem sok sikerrel. Odáig elmentem, hogy -hallgatóim kérésére- felállítottam egy kérdés-gyűjteményt, afféle katekizmust, azzal az ígérettel, hogy a kurzus végére minden kérdésre választ fognak kapni. Ilyen kérdéseket állítottam össze: "Mi a szentség?"; "Mit értünk entrópián?"; "Mi a játék?", stb.

E didaktikusnak szánt fortély katasztrofális hatású volt: hallgatóim teljesen lebénytak. Azt kell mondjam mégis, a kimódolt kérdések egyike később hasznosnak bizonyult:

Egy anya minden alkalommal fagyalaltal jutalmazza meg kisfiát, ha az megette a spenótot. Kérdés: milyen kiegészítő információkra van szükség ahhoz, hogy bejósoljuk, mely esetben fogja a kisfiu a) megszeretni vagy megúgálni a spenótot; b) megszeretni vagy megúgálni a fagyalaltot; c) megszeretni vagy megúgálni édesanyját?

Két vagy három alkalmat szenteltünk arra, hogy eligazodjunk e kérdéskör kusza labirintusában

való eligazodásra; míg nem rá kellett ébrednem arra az evidenciára, hogy a döntéshez szükséges információknak mindenképpen az anya és a fiú viselkedésének kontextusára kell vonatkoznia. Világossá vált számomra, hogy a kontextusnak ez a jelensége, ami természetéből következően szorosan egybefonódik a jelentéssel (signification), vizválasztóként szerepel a klasszikus tudományos gondolkodás és azon tudásmód között, amit közvetíteni próbáltam." (BATESON, 1972)

Meg kell itt jegyeznünk, hogy Bateson "didaktikus fortélyú", "kimódolt" kérdéseit utólag *par excellence hermeneutikai kérdésfelvetésnek* mondanánk; s bár önála egy teoretikus probléma demonstrálásául szolgáltak, a későbbiekben az aktuális "kontextus" ezen hermeneutikai felfejtése, mint a kérdezés tudománya (vagy művészete), szinte külön módszertani ágazattá nőtte ki magát a családterápia praxisában.

A másik forrásvidék a kibernetikáé. Stierlin idézi, hogy Bateson úgy tekintett a kibernetika felfedezésére, mint a XX. századnak - a versailles-i békeszerződés mellett - a másik legfontosabb eseményére. *"Az elmúlt két évezred során ez volt a legtetemesebb falat, amit az emberiség a tudás almájából harapott; ámde - mindenekelőtt kibernetikai okokra visszavezethetően - képtelen volt megemészteni."*

Úgy gondolom, e nehéz emészthetőség egyik sok felforduláshoz vezető oka ott keresendő, hogy a kibernetikai szemléletmód szerint - különösen humán rendszerek esetében - a megfigyelő a megismerési folyamat koegzisztens részének tekintendő; "objektummá" (ha használható itt egyáltalán e terminus) így az egész megismerési folyamat "eseményei" válnak, melyben alapvető (determináló) szerepet tölt be maga a megismerő (is). E szemléleti keret bevezetésekor azonban nyomban terminológiai nehézségek garmadája támad; hiszen a klasszikus tudományosság terminusai épp a megismerési folyamat "szereplőinek" (um.objektum és szubjektum) a kategórikus és éles szétválasztása révén születhettek meg. A probléma (mintegy alvó vagy alvadt állapotában) a racionalizmus nyomában sarjadó tudományos gondolkodás kezdeteitől fogva itt "kisértett" (különösen a humán- vagy szellemtudományok területén, ahol a fenti szétválasztást - bármekkora erőfeszítések is történtek erre - soha nem sikerült, nem sikerülhetett maradéktalanul végrehajtani.) Így jöhetett létre az a felemás helyzet, hogy miközben a humán tudományok egyre "komplexusosabban" törekedtek a klasszikus tudományosság kategóriáival hitelesíteni önmagukat, voltaképpen egyre inkább (e kategóriák szerint egyre inkább hiteltelenedve) távolodtak a tudományos érvényességtől. A "végeredmény" két irányból is megfogalmazható: a klasszikus tudományosság nézőpontjáról úgy, hogy a humán tudományok a maguk spekulatív eljárásaival "nem nőttek még fel" a tudományos gondolkodás szigorú kritériumaihoz; egy másik irányból pedig úgy, hogy a klasszikus tudományosság szemléleti kerete alkalmatlan, és (talán "kibernetikai okokra visszavezethetően") *soha nem is lehet alkalmas* a humán szféra folyamatainak kielégítő értelmezésére és leírására. Egyfajta felszín alá süllyedt, de a kezdetektől fogva itt ketyegő bombáról van tehát szó: hisz akárhogy is, de a klasszikus tudományosság univerzalisztikus érvényessége forgott kockán. (A valóság "kezelhetetlensége" nehezen róható fel ugyanis a valóság hibájául.) E bomba aztán - és ez egyáltalán nem meglepő - nem a scientifikusan "csenevész" humán tudományok területén robbant, épp ellenkezőleg, a hagyományosan élenjáró scientifikus területen: az anyag természetét vizsgáló részecskefizikában. "A részecskének a megfigyelési folyamattól független viselkedéséről egyáltalán nem is lehet beszélni", írta Heisenberg híres tanulmányában. (Úgy gondolom, a XX. század nagy fizikusainak oly kedvelt tudományfilozófiai eszmefuttatásait nagy haszonnal forgathatná minden, szakmája tudományos megalapozottságának kétségei között vergődő pszicho- vagy családterapeuta.)

Egy igen különös helyzet állt így elő. *Egyrészt*: a viselkedésről szóló tudás egy olyan sajátos (előrelendülő) utat járt be, mely (utólag visszatekintve) a hermeneutikus "valóságfelfejtés" lehetőségét,

érvényességét *in concreto* mintegy demonstrálta (itt elsősorban a századelő legtermékenyebb és legnagyobb hatást gyakorló analitikus iskoláira gondolok), ám az e termékenynek és használhatónak bizonyuló praxis teoretikus alátámasztásául olyan, a klasszikus tudományosságból kölcsönvett kategóriákkal operált (pl. ösztön-tan, a termodinamikából analógiásan átvett energia-tan, stb.), melyek a szó szcientifikus értelmében igazolhatatlan, az igénybevett kategóriákat megengedhetetlenül összekeverő, egyszóval "tudománytalan" spekulációknak bizonyultak. *Másrészt* a századelő fizikai felfedezései (relativitás-elmélet, részecske-fizikai kutatások) az ugyanezen hivatkozási alapul szolgáló klasszikus tudományosság univerzálisnak hitt érvényességét alapjaiban rengették meg; az e válsághelyzetben született tudományfilozófiai értekezések pedig a "puhább" tudományok által már némileg bejárt, ismétcsak hermeneutikai problémafelvetéssel keresték a kiutat.

Bizonyos értelemben egy nagyon is termékenynek bizonyuló válsághelyzetről beszélhetünk tehát, mégpedig a "puha" és "kemény" tudományok *mindkét* szférájában, a kiút-keresés pedig egyfajta konvergencia esélyét hordozta magában; legalábbis egy kereszteződő találkozás helyzetét, a teoretikus problémák sok ponton egymásnak megfelelő, vagy épp azonos kérdésfelvetését. (Úgy gondolom, ennek filozófiai konzekvenciáit a későbbiekben a filozófiai hermeneutika vállalta magára.)

E kereszteződési ponton született meg Bateson "tudománya". Nem kevesebbet állított, mint hogy egy olyan meta-tudomány térképét rajzolta fel, ami azelőtt terra incognita volt, és amely tudomány -a viselkedéskutatás sokszínű területein túl - szinte minden (a hagyományos módszerek számára akár hozzáférhetetlen) kutatási terület hasznára válhat, merthogy az ismeretelmélet egy új, eddig kidolgozatlan ágának tekinthető; magát e tudományt a "szellem ökológiája"-ként emlegette.

Nem vállalkozhatunk itt ezen ismeretelmélet kifejtésére; azt próbáljuk csupán néhány csapáson követni, hogyan működik gyakorlatában, és főként azon lehetséges áthallásokra fülelünk, amik - szellemi világunk más-más területeiről származván - megerősíthetnek abban, hogy nem önkényes spekuláció, és nem tévelygés az út, amelyen járunk.

Az áthallások

Az előfeltevésekről és az "objektivitásról"

A kibernetikai (rendszer-) szemléletű megközelítés egyszerű és világos fogalmazványát adja Stierlin, amikor családterápiás művének elméleti bevezetését egy Einsteintől származtatott gondolattal nyitja: *"A teoria determinálja a megfigyelést."* (STIERLIN, 1977) Vagyis a megfigyelőben (megismerőben) élő "előzetes kép" determinálni fogja a "végeredményt", ekként a megfigyelő a megismerési folyamatnak csakugyan koevizitens részét fogja alkotni.

Mármost ezen előfeltevések (hipotézisek) - a megfigyelt tények mellett - mindig is a tudományos kutatás szerves, elkerülhetetlen részét alkották, olyan kiindulási bázisként, mely alapján a vizsgálatra vonatkozó kérdéseket egyáltalán fel lehet vetni. A klasszikus tudományosság ugyanekkor mindig is szükségesnek látta egy, az előfeltevések végülis esetleges és szubjektív jellegével *szemben* érvényesülő "elfogulatlan" vagy "előítéletmentes" status fenntartását. Ezen ellentmondást a klasszikus tudományosság többféle módon, többek között pl. a *kísérlet* igen szigorú metodológiájával kívánta feloldani (vagyis a megismerési folyamat "megismerő részének" szigorú leválasztásával, a "megismerendő rész" pontos - lehetőleg matematizált - körülírásával, reprodukálhatóságával, stb.) Már pedig - korábban utaltunk már rá - ez az a feltétel, amit humán rendszerek vizsgálata esetén aligha lehet teljesíteni.

Mi az, ami helyébe léphet a kísérleti feltételek által biztosított, kétségtelenül respektálandó verifikációs eljárásnak - egyáltalán, mint jelent a verifikáció a viselkedés vagy a humán rendszerekben

zajló magatartás vizsgálatában? Hogy egy igen abszurd példával éljek: igen nagy pontossággal berendezhetők és reprodukálhatók azok a körülmények, melyek egy szabadon eső test viselkedési törvényszerűségeinek feltárulásához vezetnek. Merőben más a helyzet, ha egy emberi test zuhanására gondolunk, és pedig nem az ez esetben irreleváns fizikai törvényszerűségek, hanem a pszichikai "törvényszerűségek" vonatkozásában. Morbid példával csupán arra kívánnék utalni, hogy - akár a vizsgált "objektumot", akár a vizsgáló "szubjektumot" illetően - merőben más kontextuális viszonyok egzisztálnak *reálisan*, mint amilyenekkel az un. klasszikus tudományosság szokott foglalkozni. Ha figyelmen kívül hagyjuk azt, hogy az e területeken történő vizsgálódáshoz egy teljesen másfajta szemléleti, vagy akár más *ismeretelméleti* keret szükségeltetik, hasonló abszurd, irrealisztikus helyzeteket és "kutatási eredményeket" produkálhatunk.⁴

Mit kezd tehát ezen másfajta szemléleti keret az elkerülhetetlen előfeltevések és a lehetséges előítéletmentesség között feszülni látszó ellentmondással, miféle igazsághoz, a valóság miféle objektív ismeretéhez jut el ezenközben?

"Minden megértő interpretáció előfeltétele az, hogy a megértő ember már korábbról rendelkezzen a dologhoz fűződő életviszonnal, amely a szövegben közvetlenül vagy közvetve kifejezésre jut, s amely megszabja a kérdésfeltevés szempontját. Ilyen életviszony nélkül - amelyben tehát a szöveg és az értelmező kapcsolatra lépnek - nem lehetséges a kérdezés és a megértés, a kérdezés teljességgel motiváció nélkül marad. Ezzel már azt is kimondottuk, hogy minden interpretációt szükségképpen a szóban forgó tárgy vagy kérdéses dolog bizonyos előzetes megértése hordoz." (BULTMANN, 1952)

Bár *Bultmann* gondolatai a szövegfejtés hermeneutikájáról szólnak, azt hiszem, gond nélkül érvényesnek tekinthetjük a mi pszichoterápiás tevékenységünkre. Sejthetjük azt is, hogy - lefektetvén ezen alapelveket - előbb-utóbb számot kell vetnie az előítéletmentesség, az objektivitás követelményével:

"Bizonyossággal mondhatjuk, hogy az eredményekkel kapcsolatos előfeltevémentsesség követelménye az interpretáció esetében is -mint ahogy minden tudományos tevékenységnél - magától értetődő és elengedhetetlenül szükséges. Ama követelmény egyébiránt teljességgel félreismeri az igazi megértés lényegét. Mert ez éppen a megértő szubjektum legnagyobb elevenségét és individualitásának lehetőség szerint leggazdagabb kibontakoztatását feltételezi. ...A 'legszubjektívebb' interpretáció itt a 'legobjektívebb', azaz csak az képes a szöveg kívánalmát meghallani, akit saját egzisztenciájának kérdése mozgat." (BULTMANN, 1952)

E megoldást már kevésbé maradéktalan egyetértéssel tudnánk tevékenységünk során követendőnek vagy kívánatosnak elfogadni, legalábbis olyan sok "de" meg "ha" kitételével, melyek végeztével már aligha emlékeznénk az eredeti gondolatra. Nem annyira elméleti nehézfűségünk miatt (vagy valami álszenteskedés folytán), sokkal inkább a megértendő "dolog" eltérő természetéből adódóan. A szöveg ugyanis nem beszél vissza, amikor "legszubjektívebb" interpretációink során saját egzisztenciánk kérdéseire válaszolgatunk. Nem így a kliensek, akik általában nehezen tűrik, ha pszichoterápia címén "saját egzisztenciánk kérdése mozgat". (Bár kétségtelenül minden pszichoterápiás tevékenységnek van ilyen oldala is, de bajnak szokták mondani, ha - profilja szerint is - ez a leglényegesebb mozgatórugója.) Akárhogyan is legyen, a lényegbéli különbözőség itt *a másik személyes jelenlétéből* adódik.

Lépkedjünk tehát óvatosan visszább. *B.Russel* a megismerő-megértő-képes attitűd egyéb vonatkozásaira is felhívja a figyelmet:

"Mindenki tudja, hogy nemigen lehet megérteni egy szerzőt, ha csupán azért olvassuk, mert meg akarjuk cáfolni; és ha a természet könyvét olvassuk azzal a meggyőződéssel, hogy az egész csak illúzió, akkor bizonyára ez sem vezet megértéshez. Ha logikánk a közönséges világot érthetőnek akarja találni, akkor nem szabad ellenségesnek lennie, hanem a dolgok olyan őszinte elfogadásának kell áthatnia, amelyet rendszerint hiába keresünk a metafizikusoknál. ... Ha azonban a filozófia el akarja érni az igazságot, ehhez mindenképp az szükséges, hogy a filozófusok szert tegyenek arra az érdekmentes intellektuális kíváncsiságra, amely az igazi tudóst jellemzi." (RUSSEL, 1917)

A kérdésre való motiváltság, érdeklődés, kíváncsiság - nem tudom, miféle egzaktágú ismeretelméleti kategóriaként kezelhetők e szinoním fogalmak, ám újra-és-újra előbukkannak, mint első vagy megelőző valamik, amik csatornát nyithatnak a megismeréshez - így csatornát nyithatnak ahhoz, ami-aki a *másik*. De mi az, hogy "érdekmentes"? (Homlokegyenest ellentétben látszik lenni "a dologhoz fűződő életviszonyból fakadó előzetes megértéssel".) Akárhogyan is, *Checcin* családterápiás módszertani elméleteiben (és az ő praxisában) ugyancsak e kíváncságra bukkanunk, mégpedig olyasmiként, ami centrális helyet kell elfoglaljon a családterápiás beszélgetések vezetésében. Idézett cikkében a milánói iskola által bevezetett (és sokak által megkérdőjelezett) "neutralitás" elvét gondolja újra, mivelhogy e kíváncságot félreérthető és valójában teljesíthetetlen; és a *kíváncsiság* fogalmával helyettesíti. Szempontjai kevésbé teoretikusak, inkább praktikusak: e nem érdekmentes, ám a valóság mindenféle mintázatára nyitott figyelmi állapot elsősorban facilitáló jellege miatt kívánatos:

"Ezzel együttjár a modell tisztelete - csak azt respektáljuk, amire kíváncsiak vagyunk és viszont - további érdeklődést, kíváncsiságot indukálva." (CECCHIN, 1987)

Eszünkbe jut az előbbi Russel-idézet: ilyen őszinte elfogadást "rendszerint hiába keresünk a metafizikusoknál". Aminthogy sajnálatos módon néha hiába keresnénk ilyesmit akár kiváló diagnoszták vagy brilliáns nosológusok körében - az ő kíváncsiságuk ugyanis, tudományuknak megfelelően, nem annyira a kliensekre vonatkozik, sokkal inkább a fellelhető *tünetekre* vagy *betegségekre* (ezek meglétére, hiányára, stb); vagyis a vizsgálat során *sorsszerűen* azok a tudományos-objektív leírhatóságú kategóriák motiválják őket, melyek, afféle kitöltetlen nosológiai űrlapként, ott sorakoznak a vizsgáló metafizikus agyában. Ám ha egy ilyen vizsgálati szituáció indukál valamit a kliensben, az sokkal inkább a reménytelen kiszolgáltatottság, a szorongás, az önmaga dolgaiban való inkompetencia érzése lesz (esetleg lázadás mindezek ellen), semmint az önmaga iránt felébredő kíváncsiság. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy lehetünk bármilyenek, *gondolkodásunk természete* diktálja, hogy amennyiben hipotéziseket és teóriákat alkotunk, törvényszerűségeket fogalmazzunk meg és alkalmazunk, akkor (kevésbé vagy inkább) valamennyien "metafizikusokká" leszünk. De hisz épp ezen ellentmondásokról van itt szó. - Ám hallgassuk tovább *Checcin*-t:

"Kíváncsiságunkkal fel is kavargatjuk a velünk kapcsolatba kerülő rendszert, s ez különbözik attól, amikor csak az oksági viszonyok után érdeklődünk." (CECCHIN, 1987)

Íme, a helyzet, melyben a *res extensa* és a *res cogitans* egymásba csúszásával mintegy elillan a klasszikus tudományosság dogmaként őrzött szemléleti kerete (és ezzel együtt elillanni látszik az, amit eddig egyrészt objektumként, másrészt szubjektumként kezeltünk vagy tekintettünk): hiszen - és itt előzetes megértésről még szó sem esett! - a megismerés origójaként kezelt kíváncsiságunk *máris* alapvetően beleszól, "belekever" a megismerendő "tárgyba", és mindez nemhogy egyfajta módszertani hibaként, ellenkezőleg, módszertani ajánlatként van itt felvetve; természetesen egy *másfajta* (nem a klasszikus

tudományosság kritériumai szerint felépülő) ismeretelméleti rendszer keretében. *Checcin* szerint a családterápia során a cél nem a lineáris oksági viszonyok felderítése (és az ehhez társuló, ennek megfelelő direkt befolyásolási kísérlet). Ez - hogy mi itt *Russel*-ra utaljunk vissza - csakugyan tipikus metafizikai módszer lenne:

"Egész gondolkodásunk kényelmes fikciókból, a folyam képzeletbeli megalvasztásából áll: a valóság azonban, minden fikciónk ellenére, csak folyik tovább, s ezt átélhetjük ugyan, de a gondolatban nem ragadhatjuk meg soha." (RUSSEL, 1917)

Két dolgról is van immár egymás mellett szó: az "általában vett" valóságról (ez ama folyam, ami csak folyik tovább), és a mi családterápiás valóságunkról, amire ugyanez jellemző, azzal együtt, hogy *valamennyien* (vizsgáltak és vizsgálók) közösen alkotjuk, közösen "úszunk" benne. Nemcsak másként, hanem *más* történik itt, mint a tudományos vizsgálódásban; többek között, ami történik, azt "átélhetjük ugyan, de a gondolatban nem ragadhatjuk meg soha". Szkepszis lenne ez? Igen, bizonyosan az - a "metafizikusok" számára. Úgy tűnik, a családterapeuták e kevesebbrel is elégedettek, sőt, ez számukra a több.

Az okságról

Például azért, mert az oksági gondolkodás, mint a valóság reflexív feltárása, magában rejti azt a tendenciát, hogy a valóságot "kiüritse" vagy "megalvassza". *Checcin* ezzel kapcsolatban *Bateson*-t idézi: *"A lineáris magyarázatok, ahogyan ezt Bateson demonstrálta, éppen a dialógusnak vetnek véget. Miért esik lefelé az alma? - A gravitáció miatt!" Ha már van egy magyarázatunk, nem törjük magunkat továbbiak keresésére. Feladjuk a további kíváncsiságot, mert azt hisszük, megtaláltuk a megoldást."* (CHECCIN, 1987)

Ugyanígy hivatkozik *Checcin* arra is, hogy a lineáris oksági alapon történő befolyásoláshoz a probléma pontos leírására lenne szükség; amire ehhez képest alkalmasak vagyunk, az pusztán jó-rossz modellalkotás, ami *eleve*, természetéből fakadóan nem fedheti pontosan azt a valóságot, amiről szólna: hiszen - és itt ismét áthalljuk *Russel* intését - hipotézis (vagy modell) alkotó gondolkodásunk is "kényelmes fikciókból, a folyamat képzeletbeli megalvasztásából áll". E statikusságba belekényszeríthetjük ugyan a valóság változó folyamatát (az e folyamatban élő rendszereket és embereket), de - a metafizikusok tévedéseihez hasonlóan - ennek nagy ára van: megalvadt képzeleteink érvényesítése érdekében ki kell iktatnunk a valóság oda nem illő részeit, vagy épp egészét. És ha ráadásul a valóság felismerése és valódi változtatása volt a célunk, azt kell mondjuk, e módszer egyenesen alkalmatlan erre. Egyáltalán, szükségesnek látszik "átfogalmazni" azt, mit és hogyan tekintünk valóságoknak.

A valóságról

"A valóság nem más, mint impulzus és mozgás egy olyan cél felé, mely -akár a szívárvány - egyre távolodik, ahogy mi előrenyomulunk, és amikor e mozgás elért egy helyet, az már különbözővé vált attól, amilyennek a távolból látszott." (RUSSEL, 1917)

E költői és igen mély értelmű analógia közös élményét fogalmazza meg mindazoknak, akik már próbálkoztak azzal, hogy aktív részesei, felismerői és alakítói legyenek valóságos folyamatoknak - így

közös élménye lehet azoknak, akik valaha is részesei voltak érvényes pszichoterápiás folyamatnak, akár terapeutikus, akár kliensi oldalon. Hisszük természetesen, hogy mint általános élménynek, épp ily általános érvényű, mélyebb rétegekbe hatoló értelme kell legyen: nevezetesen a gondolkodás és valóság viszonyának olyan ősi problematikáját fogalmazza meg, ami az emberiséget Hérakleitosz óta foglalkoztatja.

"Nem lehet kétszer ugyanabba a folyamba lépni. Ugyanazokba a folyamokba lépőkre más és más víz árad."

Vagy:

"Ugyanazokba a folyamokba lépünk, és mágsem ugyanazokba lépünk, vagyunk is, meg nem is vagyunk."

Vagy:

"A nap új napról napra." (HÉRAKLEITOSZ)

Reflexió és valóság, állandóság és változás ősi dilemmái ezek, és minden bizonnyal igaz, hogy "ezt átélhetjük ugyan, de gondolatban nem ragadhatjuk meg soha". Úgy tűnik, törekvéseink inkább csak arra korlátozódhatnak, hogy a lehető legkevesebb hibát vétsük a valóság és a róla szóló reflexióink viszonylatában, minél járhatóbbá tegyük, legalábbis ne torlaszoljuk el reflexióinkkal a a valóság felé vezető utakat. Szociális viszonylatban pedig ugyanerre kell törekednünk egymással kapcsolatban: engedjük a másikat olyannak lenni (olyanként megjelenni), amilyen ő sokszínű mintázatában; reflexióinkkal ne torlaszoljuk el a közöttünk nyitható utakat. Bár itt (a "metafizikus tendencia" kritikája révén) csupa "ne" és passzívum szerepel, talán nyilvánvaló mégis, hogy a valóság közös "feltárása" a pszichoterápiás folyamatban egyszersmind a valóság közös formálását, alakítását, vagy éppen kreációját jelenti. A valóságról szóló diskurzus feltárás és interpretáció, rekonstrukció és konstrukció *egyidőben*.

A változásról és az időről

Nem tartalmaz új gondolatot, csupán az eddigiek megerősítése - mondhatnánk így: az időbeliség bevonásával - az az újabb párhuzam, ami *Checcin* módszertani alapvetései és a russel-i metafizika-ellenesség (vagy inkább kritika) között szintén fellelhető. *Russel* a fejlődés újkori metafizikai dogmájával kapcsolatosan említi:

"Nemcsak a törekvésnek, az eszménynek is változnia és fejlődnie kell az evolúció folyamán: nem lehet benne semmiféle rögzített cél, csupán a friss szükségletek alakítása azon impulzus által, amely az élet maga, s amely egyedül kölcsönöz egységet ennek a folyamatnak. (Az evolucionisták) ... valahogyan - anélkül, hogy explicite megfogalmaznák - becsempészik azt a meggyőződést, hogy a jövő, noha nem tudják előre látni, jobb lesz, mint a múlt vagy a jelen: az olvasó olyan, mint a kisgyermek, aki várja az édességet, mivel azt mondták neki, nyissa ki a száját és csukja be a szemét." (RUSSEL, 1917)

És méltán idézi ezzel szemben azt a herakleitoszi "elevenbe vágó" mondást, melyben a tudományosság és misztika két tendenciájának szoros összefonódását csudálja:

"Idő: gyermek, aki játszik, ostáblát: gyermekkirályé az uralom." (HÉRAKLEITOSZ)

Lássuk most *Checcin* összefoglalását a jövőre, a változásra vonatkozóan:

"Lényegbevágó, hogy ismerjük fel a humán szisztémákról szóló ismereteink korlátait. Ezek a rendszerek időről időre változnak, mi viszont csak a múltjukról tudunk, s nem ismerjük a jövőendő mintákat. Mivel nem tudhatjuk, hogy a családnak minő szkript lesz a megfelelő, csak egyet tehetünk: a családi rendszert megkavarjuk, hogy majd ebből kirajzolódjon számunkra a saját új (vagy újraírt) szkriptjük." (CHECCIN, 1987)

A módszer egyik lényege tehát az a megkavarás vagy mozgásba hozás, ami új mintázatot hozhat létre. Figyelem: ezen "új" mintázat letéteményese tehát - bármennyire elvárnák tőle - semmiképpen nem a terapeuta, legföljebb csak mint a családi rendszer átmenetileg elfogadott koegzisztens része. Felelőssége nem egy "mindentudói" pozíció abszurd, teljesíthetetlen és *felelőtlen* vállalásából adódik (amint a kliensek felelőssége sem korlátozódik a gyermekére, akinek azt mondták, nyissa ki a száját és csukja be a szemét), sokkal inkább abban mutatkozik meg, mennyire teremt teret és lehetőséget a kliens(ek) számára önnön valóságuk rekreációjára.

Mi a pszichoterápia?

Vagy inkább milyen típusú tevékenység. Meglehet, nem fogjuk tudni besorolni, egyetlen nagyobb osztályhoz tartozó, körülírt névvel megnevezni e tevékenységet. *Checcin* (*Bateson* nyomán) egy esztétikaihoz közelítő besorolásra tesz javaslatot - nyilván a metafizikai-tudományos oksági, magyarázó (és beavatkozásaiban direkt) eljárás mód kritikájának jegyében:

"Ha ... a művészi közelítésmódokat követjük, akkor nem "egyetlen igazit" keresünk, hanem azt figyeljük, hogyan tud együtt létezni, működni a családtagok sokféle "olvasata", hogyan olvad össze egyetlen mintázatba? Hogyan illeszkedik ez a mi klinikai leírásunkhoz? Mely leírások szólnak a család múltjáról, melyek a jövőjéről? Nem szelektáljuk a "jó" leírásokat, hanem az összes leírás egybefonódásából kialakult mintát figyeljük meg. Minél bátrabban tesszük ezt, annál inkább lesz analízisünk esztétikai kategória." (CHECCIN, 1987)

Nem tudom, szerencsés-e a kérdésekkel demonstrált működésmódot egy nagy múltú, és kontextusában mindenképp homályos tartalmú "esztétikai" kategória alá sorolni⁵; de hát kétségtelenül nincs egyetlen kategóriánk vagy műszavunk arra a működésmódra, ami (mint *Russel* számára *Hérakleitosz*) a tudományos és nem-tudományos, de érvényes gondolkodásmódot egybefogja.⁶ (Talán a hermeneutikus filozófia leírásaiban ismerhetünk rá leginkább - igaz, elvont-teoretikusan - saját "problémavilágunkra".) Az utalás azonban, elsősorban, hogy milyen *nem* akar lenni ez a módszer, kifejező így is. Nem akar olyan módszer lenni, ami a valóságnak elébe helyezi az ideológiát, a másik elébe önmagunkat. Nem akarja továbbá elveszíteni valóságos folyamatainknak ha nem is az irányíthatóságába, de kezelhetőségébe vetett hitünket; eredendő "alkotói" pozíciónk hangsúlyozásával éppen a bennelét, a "részesség" evidenciájára hívja fel figyelmünket. *Gadamer* így elmélkedik erről:

"Minden tapasztalás világismeretünk állandó kommunikatív továbbképzésében megy végbe. Ez nem más, mint a már ismert megismerése egy sokkal mélyebb és általánosabb értelemben...A kommunikatív tapasztalt világ maga sokkal inkább állandóan átadatik ("traditur") nekünk egy nyitott

totalitásként, s a hermeneutikai erőfeszítés ott sikeres egyáltalán, ahol világot tapasztalunk, ahol megszűnik az idegenség, és megvilágosodás, belátás és elsajátítás történik, s végül ott is, ahol sikerül a tudomány minden ismeretének egyén személyes tudásba való integrálása." (GADAMER, 1974)

És Checcin szavaival:

"Az esztétikai megalapozottságú kíváncsiság azt a meggyőződést is tartalmazza, hogy minden rendszernek van egy belső logikája. Ez a logika nem jó vagy rossz, hanem egyszerűen működő." (CHECCIN, 1987)

Álljon itt befejező "áthallásként" két, Russel által oly szívesen idézett hérakleitoszi aforizma:

"Az istennek szép minden és jó és jogos, emberek gondolják ezt jogtalannak, azt meg jogosnak."

"Egy a bölcs dolog: felfogni az értelmet, mely kormányoz, áthatva mindenben mindent."

(HÉRAKLEITOSZ)

JEGYZETEK

1. A tanulmányban talán sokak számára megengedhetetlenül keveredik a terápia - pszichoterápia - családterápia (sőt, néha az egyszerű "megismerés") fogalma. Noha tudom, elvárható ezen kategóriák differenciáltabb használata, ugyanakkor meggyőződésem, hogy az itt tárgyalt (elsősorban ismeretelméleti) vonatkozásokban valamennyi kategóriát egyaránt érintő problémavilágról van szó. Minthogy e cikk - elsősorban a családterápia optikáján keresztül - de e *gyökereiben közös problémavilágot* kívánja megjeleníteni (és nem az egyes terápiás metodikák egyébkénti különbözőségére figyel), megengedhetőnek tartottam a szempontjaim szerint indifferens különbözőségek elhanyagolását. Meggyőződésem ugyanez az is, hogy a praxisban jelentkező, sokszor "késhegyig" menő vitákban az eltérő metodikák mögött pontosan ezen *ismeretelméleti zavar és tisztázatlanság* "tüneteivel" is küszködünk.

2. Gianfranco Checcin 1992 telén egynapos előadást, ennek keretében egy "élő" családülést tartott Budapesten. Előadása fő témájául épp a "terapeutikus előítéleteink"-et nevezte meg. Az általa élőben vezetett (szupervizionált) családi ülés igen meggyőző képet adhatott metodikájának gyakorlati megvalósulásáról.

3. " ... a kényszermentes, értelmes diskurzus éppúgy "orvosolja" a hamis társadalmi tudatot, mint ahogy a pszichoterapeutikus beszélgetés visszavezeti a beteget a kommunikációk közösségébe. A beszélgetés általi gyógyítás valóban eminensen hermeneutikai jelenség...", írja H.-G. Gadamer a hermeneutikáról szóló lexikon-címszavában. (Filozófiai hermeneutika, Bp. 1990) Még fokozottabban vonatkozik ez a családterápiás beszélgetés általi gyógyításra. S bár Gadamer *hivatkozik* tevékenységünkre, mint "eminensen hermeneutikai jelenségre", úgy gondolom, a hivatkozás iránya mára jócskán megfordítható: van mit tanulnunk a hermeneutikus filozófiától.

4. Arra, hogy e lehetőség nem légből kapott, a pszichiátria története számos elrettentő példával szolgál. Elég itt pl. Leonhard sokat kritizált nosológiai rendszerére, az ott leírt "törvényszerűségekre" utalnunk. Sokak szerint e diagnosztikus kategóriák és törvényszerűségek némelyike tán *érvényesül*, ám e "megvalósuláshoz" tébolydák és egyéb pszichiátriai rekvizitumok is szükségeltettek.

5. Ez esetben már csak azért sem, mert Checcin kérdései nem "az" esztétikus megközelítést jellemzik (van-e egyáltalán általában vett esztétikus közelítésmód ?), sokkal inkább *egyfajta* esztétikai magatartást, a posztmodern attitűdjét sugallják.

6. Bateson szerint persze a viselkedéskutatás "tudományos" megállapításai egyáltalán nem felelnek meg a klasszikus értelemben vett "science" követelményrendszerének - kritikai attitűdjének ez a kiindulópontja. "A viselkedéstudományok

önjelölt specialistái, akik ignorálják a tudományos gondolkodás fundamentális struktúráját, az emberiség 3000 évének filozófiai és humanisztikus reflexióit - akik például képtelenek meghatározni, hogy mi az entrópia, mi értendő szentség alatt - nos, jobban tennék, ha nyugton maradnának; merthogy közreműködésük csak tovább növeli a zavaros hipotézisek mára teljesen elburjázott dzsungelét." (BATESON, 1972)

Indulatos szavaival természetesen nem holmi misztikus, tudománytalan vagy "tudományon túli" szféra bebocsájtását követeli a viselkedéskutatás világába; épp ellenkezőleg, a valóság folyamatainak megfelelő, azt csakugyan modellálni képes ismeretelmélet kidolgozásának elkerülhetetlenségére hívja fel a figyelmet.

IRODALOM

- BATESON, Gregory : Steps to an Ecology of Mind. N.Y.: Ballantin Books, 1972
BULTMANN, Rudolf : A hermeneutika problémája. Bp.: Filozófiaoktatók Továbbképző és Információs Kp.,1990
CHECCIN, Gianfranco : A milánói alapelvek - újra átgondolva. Családterápiás olvasókönyv I. Bp.: "Mérei Ferenc" Mentálhygiénés Szolgálat,1989
GADAMER, Hans-Georg : Hermeneutika. Bp.: Filozófiaoktatók Továbbképző és Információs Központja, 1990
HÉRAKLEITOSZ : Töredékek. (Hamvas Béla ford.)
RUSSEL, Bertrand : Miszticizmus és logika. Bp.: Magyar Helikon, 1976
STIERLIN, Helm : Le premier entretien familial. Paris: Jean-Pierre Delarge, Ed. Universitaire, 1979
SZUMMER, Csaba : Természettudomány-e a pszichoanalízis ? - a pszichoanalízis és az empíria viszonyáról. Valóság, 1990/5.
SZUMMER, Csaba : A régésztől a történészig: egy új paradigma körvonalai a pszichoanalízisben. Pszichológia, 1992 (12) 1

(*Megjelent: Pszichoterápia II. évf. 3. sz., 1993. okt.*)